

הדרך לתורת ישראל עוברת בעם ישראל

מי חשוב ממי – עם ישראל או תורת ישראל?

שאלה זו עמדה במוקד מאמר חשוב שחיבר נשיאה של הישיבה-אוניברסיטה במחצית השנייה של המאה ה-20, הרב ד"ר נחום (נורמן) לאם. הדילמה הזו מוכרת היטב למנהיגי האורתודוקסיה המודרנית בארה"ב. היא צפה ועולה לנוכח הדרישה מהם לשתף פעולה עם זרמים שאינם אורתודוקסיים בנושאים שונים. האם ראוי לשתף פעולה עם אותם זרמים, שאינם נוהגים על פי ההלכה האורתודוקסית? האם אין בכך הכרה בזניחת דרך ההלכה? מצד שני, שיתוף הפעולה מונע פירוד בעם היהודי ועשוי לקשר יהודים רבים לזהותם היהודית, גם אם זאת אינה בהכרח אורתודוקסית. מה אפוא צריך לעשות – לשתף פעולה או להימנע?

הדילמה הזו איננה קיימת רק שם, מעבר לים. גם במדינת ישראל היא נוכחת, בצורות אחרות. בישראל אין נוכחות גדולה לזרמים השונים שביהדות, אבל כן יש ציבור חילוני רחב וגם מאות אלפי עולים שאינם יהודים על פי ההלכה. האם אפשר לקבל פרשנות חילונית לתורה? האם החילונים יכולים לקבוע תקדימים בעולם ההלכה? מהצד השני, האם יש להקל בגיור כדי לאפשר לאותם עולים להתקבל לעם היהודי? או שמא אין להתפשר ויש לדרוש מהם לקיים הלכה במלואה, כדי לשמור על התורה? לשאלות אלו מכנה משותף אחד מבחינת התודעה ההלכתית, והוא מי ניצב במקום קודם מבחינת מערך השיקולים – עם

ישראל או תורת ישראל?

דומני שסיפור יציאת מצרים עשוי לספק לנו כיוון מחשבה בנושא זה. בעוד רבים נוטים לצייר את הגאולה ממצרים כתהליך חלק, מסתבר שהוא היה מורכב בהרבה מכך. כמו בכל ציבור, גם בקרב היוצאים ממצרים היו אלה שהאמינו ואלה הסתפקו, אלה שביקשו להיגאל ואלה שהעדיפו להישאר בגלות. ובדילמה הזו, בין הרצון לקדם את הגאולה ובין הדבקות בעם ישראל, נראה שאלוהים הכריע הכרעה ברורה, שעשויה להיות רלוונטית גם לגבינו.

*

התמיהה זועקת כבר בתחילת הפרשה:

“ויהי בשלח פרעה את העם.”

הזהו הסיפור? האם פרעה שילח את העם? אלמלא היינו זוכרים את הנאמר בפרשות הקודמות, מילים אלו היו יוצרות אצלנו את הרושם כאילו פרעה נענה בחפץ לב וברצון חופשי לדרישתו של משה “שלח את עמי”. הנה המנהיג הגדול שחרר את העבדים שהיו אצלו.

אבל אנו יודעים שהסיפור הוא אחר לחלוטין. אלוהים הוציא בכוח את ישראל ממצרים. הוא היכה בפרעה עד שלא היתה לו ברירה אלא לגרש אותם מארצו. ראוי היה לפיכך לרשום “ויהי בהוציא אלוהים את העם” או להתנסח לכל הפחות כפי שמשורר תהלים כתב “בצאת ישראל ממצרים”. היתה כאן יציאה ולא שילוח. היתה כאן גאולה ביד חזקה ולא מחווה הומניטרית. הבחירה לפתוח את הפרשה בפועל “בשלח” כבר מעוררת אפוא רושם מוזר לגבי המתרחש.

רושם זה מועצם בהמשך:

“ולא נחם אלוהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראתם מלחמה וישבו מצרימה. ויסב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים.”

אלוהים חושש ממלחמה עם פלשתים, אשר תגרום לעם ישראל לפחד ולרצות לשוב למצרים. על כן הוא מסובב אותו דרך המדבר. יש להודות, שזהו חשש מובן מאד, במיוחד כשמדובר בעם של עבדים, שהורגל להיות כנוע וציתן ולא אחז מעולם בכלי

נשק. אך סופם של הפסוקים המצוטטים מספק רושם הפוך: "וחמושים על בני ישראל מארץ מצרים". הנה מסתבר שבני ישראל עלו ממצרים עם כלי נשק, ואם כך, מסתבר שפניהם היו למלחמה. מדוע אם כן חשש אלוהים מהמפגש עם פלשתים?

*

את הפיצוח למוזרות הגדולה של פתיחת פרשת 'בשלח' מספק לנו ר' חיים בן עטר, בפירושו 'אור החיים' לתורה. ר' חיים בן עטר מסב את תשומת לבנו לכינויים השונים שבהם המקרא משתמש בתיאור בני ישראל. בתחילת הפסוקים מדובר על 'העם': "בשלח פרעה את העם", "פן ינחם העם", "ויסב אלוהים את העם". אך כשמדובר על האנשים שעלו חמושים, משתמש המקרא בכינוי 'בני ישראל'. לטענתו של אור החיים, כינויים אלה מעידים על חלקים שונים שהיו קיימים בעם ישראל ביציאה ממצרים.

העם, לדבריו, זו קבוצת ה'ערב רב'. מדובר באנשים אשר לא יצאו ממצרים ברצון. ספק בכלל אם היו מעם ישראל ההיסטורי. ייתכן שהיו זרע של עברים מתבוללים. אלה לא האמינו במשה ובשליחותו ולא דבקו באלוהים. על אנשים אלה נאמר "ויהי בשלח פרעה את העם". יציאתם נבעה מכך שפרעה שילח אותם מארצו. אם הדבר היה תלוי בהם, ספק אם היו יוצאים. ומהם חשש אלוהים. רוחה של קבוצה זו לא היתה גבוהה, והיה חשש אמיתי פן כאשר אנשים אלה יראו מלחמה עם פלשתים הם ירצו לשוב למצרים.

לעומתם, בני ישראל היו הקבוצה בקרב העברים אשר האמינה במשה ובשליחותו והיתה רתומה לחזון הגאולה. קבוצה זו יצאה חמושה, במטרה לכבוש את הארץ ולממש את הבטחת הגאולה. עליה נאמר בהמשך "ובני ישראל יוצאים ביד רמה". זו היתה הקבוצה שהיתה גאה בזהותה ורצתה להיגאל. על כן יצאה בגאון. על 'העם', לעומת זאת, נאמר "ויוגד למלך מצרים כי ברח העם". קבוצה זו יצאה כמו עבדים שבורחים מאדוניהם.

הסבר זה של 'אור החיים' הוא מאיר עיניים, שכן הוא נותן בידינו מפתח לקריאה רבודה של המקרא ומאפשר לנו להבחין בין קולות שונים שמופיעים בו. הנה דוגמה לאפשרות שהוא פותח בפנינו מהפסוקים בהמשך. כאשר עם ישראל עומד על שפת ים סוף, כשמצרים מאחוריו ולפניו הים, הוא מגיב כך:

"וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נסע אחריהם וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה'. ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים... ויאמר משה אל העם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום."

התיאור מבלבל. מצד אחד כתוב שבני ישראל צעקו אל ה', ומשמע שהאמינו בו. מצד שני נאמר שהם התלוננו על משה ופקפקו בגאולה. ההבחנה של 'אור החיים' פותרת לנו סתירה זו. מי שצעקו לאלוהים היו בני ישראל. זו היתה תגובתם למראה מצרים הרודפים אחריהם. לעומת זאת, מי שהתלונן על משה היתה הקבוצה המכונה העם. אליהם משה פנה בדברים וניסה לשכנע אותם שה' ילחם עבורם.

*

אם הבחנה זו נכונה, עולה בפנינו תובנה מרתקת. מבחינת 'בני ישראל' לא היתה כל בעיה לעלות ישר אל הארץ דרך ארץ פלשתים, להילחם ביושבי הארץ ולרשת אותה. מי שהדבר היה קשה עבורו היה 'העם', קבוצת הלא-מאמינים. הסיבוב דרך המדבר נועד לשרת אותו, כדי שהוא יצליח לדבוק בדרך ולהגיע לארץ. למעשה, ניתן לומר שעבור העם גם נעשתה בקיעת ים סוף. שימו לב שבים סוף אירעו למעשה שני ניסים. הנס האחד היה המלחמה במצרים. עוד טרם טבעו המצרים, נלחם אלוהים במחנה מצרים ופגע בו: "ויהי באשמורת הבוקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים. ויסר את אפן מרכבותיו וינהגו ככבודת".

היתה זו מלחמה לכל דבר. אלוהים שלח חצי אש במרכבות חיל פרעה והוציא אותן מכלל שימוש. המצרים הבינו שאלוהים נלחם עבור ישראל וביקשו לנוס חזרה למצרים. בני ישראל ניצלו. אך את כל זה היה אפשר לעשות גם מחוץ למים, מבלי לבקוע את הים. מדוע העביר אפוא אלוהים את עם ישראל בים והטביע בו את המצרים?

דומני שהדבר נדרש לא בשביל 'בני ישראל' אלא בשביל 'העם'. כך אני למד מפסוקי החיתום של הנס:

"ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וירא את מצרים מת על שפת הים. וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם

את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו."

בדברים אלה התממשו דבריו של משה אל העם מלמעלה (ולא אל בני ישראל). כנגד דבריו "אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה'", נאמר כאן "ישועה ה'... וירא ישראל... וייראו העם את ה'". ישועה כנגד ישועה, יראה כנגד יראה, ראייה כנגד ראייה. תכלית בקיעת הים והטבעת המצרים בו היתה להחדיר אמונה בלב העם, שיראה את יד ה' ויאמין בו.

אבל לא רק אמונה היתה כאן אלא גם קריאה לעתיד. לפני שנבקע הים, אמר משה אל העם (ושוב, לא אל בני ישראל): "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם". אלוהים לא רק רצה שהעם יינצל ממצרים אלא גם שלא יפחד ממנו בעתיד ושלא יבקש לחזור לשם. על כן הוא הטביע את כל חיל פרעה בים סוף. הוא רצה שהעם יראה כיצד מצרים נעלמים מתחת למים וכך תסולק האפשרות לחזור לשם. במלים קצרות, אם המלחמה במצרים נועדה להוציא את בני ישראל ממצרים, בקיעת ים סוף נועדה להוציא את מצרים מלב העם. מהלך זה הוא שהוביל לסיום החגיגי: "וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו". כשמצרים נעלמו בים, עם העם הבין שאין לו על מי לסמוך אלא על אלוהים ומשה.

*

ניתן עוד להמשיך ולעקוב אחר הופעותיהם של 'העם' ושל 'בני ישראל' לאורך התורה, אך לענייננו די בהבחנות שראינו. מה שאנו מגלים הוא שגם ביציאת מצרים היו מאמינים יותר ומאמינים פחות, אלה שמגויסים ליעוד היהודי וכאלה שהתקשו להחזיק בו, אלה ששמרו על ייחוסם ואלה שנטו להתבולל. הגילוי המפתיע הוא שאת כל הסיכוב הארוך דרך המדבר ואת נס בקיעת הים, עשה אלוהים עבור הקבוצה החלשה יותר, לא עבור החזקים באמונתם.

מדוע כה "התאמץ" אלוהים עבור הלא-מאמינים? מדוע האריך את הדרך וטרח בנס בקיעת הים? דומני שהתשובה לכך אחת: כינונו של עם ישראל הוא תנאי מקדים לקבלת התורה. התורה שעתידיה להינתן בסיני איננה תורה של יחידים ולא תורה של קבוצות עילית. התורה אמורה להיות נחלת כלל עם ישראל ולהתממש בכל חלקיו. ייעודה להפוך את כולם ל"ממלכת כהנים וגוי קדוש", כפי שנקרא בפרשת 'יתרו', ולצורך כך כל עם ישראל נדרש לקבלה.

לכן העביר אלוהים את כלל עם ישראל בדרך הארוכה. היתה זו סדרת חינוך ל'עם', שיצטרף אל 'בני ישראל', טרם קבלת התורה. רק לאחר שגם העם יאמין באלוהים ובמשה, ניתן יהיה להגיע להר סיני, שם יקבלו כולם את התורה כאיש אחד בלב אחד: "ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה". הדרך הארוכה נדרשה כדי שגם החלק המכונה 'העם' יכנס בברית סיני. אחרת, בלעדיו היא חסרת תוקף.

*

מכאן, דומני, ניתן לספק מענה לדילמה בה פתחנו. עם ישראל קודם לתורת ישראל לא מפני שהוא חשוב ממנה, אלא מפני שהוא התנאי לקיומה. תורת ישראל אמורה להתממש בקרב עם ולא בקרב יחידים, כתות או מגזרים. תורת ישראל היא תורה חברתית. ייעודיה הם כלליים ותכליתה היא כינון חברת מופת. לכן יש להתאמץ כדי לכלול את כלל העם בתוכה.

מאמץ לא אומר ויתור. עבור כלל עם ישראל לא נרמוס את כל הקדוש לנו. אבל עבור כלל עם ישראל כן נתאמץ ונטרח למצות את כל האפשרויות כדי שכלל העם יוכל להיכנס לסיפור המשותף שלנו. לשם כך עלינו להיות סובלניים, חכמים ובעלי דעה רחבה. זהו תפקידם ההיסטורי של חכמי התורה בימינו. למצוא את הדרכים (הארוכות לעתים) שבהן כלל עם ישראל יוכל להתאגד תחת סיפור אחד, מבלי לוותר על אף חלק ממנו.

הסכנה הגדולה ביותר לתורת ישראל היא התרחקותה מעם ישראל. נזירים וכהני דת קיימים בכל הדתות. אם שאיפתנו היא שכל עם ישראל יתפקד כממלכת כהנים וכחברת מופת לאור ערכי התורה, עלינו לצרף את כלל עם ישראל אליה. ניתן לעשות זאת – בגיור, בתרבות וגם בשיתוף פעולה עם חילונים וזרמים שונים ביהדות. זו דרך ארוכה ומאתגרת. אבל יציאת מצרים מלמדת שזו הדרך שמובילה לסיני. אין דרך אחרת.